

LOCUL FRAZEOLOGISMELOR CU ELEMENTE ARHAICE ÎN LIMBA ROMÂNĂ CONTEMPORANĂ

*THE PLACE OF PHRASEOLOGICAL UNITS WITH ARCHAIC ELEMENTS
IN CONTEMPORARY ROMANIAN LANGUAGE*

Lilia TRINCA,

doctor, conferențiar universitar,

Universitatea de Stat „Alec Russo” din Bălți

Abstract: *The aim of our research is to investigate the phraseological units concerning time which contain in their structure different categories of archaisms (lexical, phonetic, grammatical, semantic and derivational) and historicisms. The possibility of archaic elements to be component parts of phraseological units involves the distinguishing features of these expressions: polilexity, reproducibility, stability, idiomaticity, complexity and expressiveness.*

Keywords: *phraseological unit, archaism, polilexity, reproducibility, stability, idiomaticity, complexity and expressiveness.*

În demersul de față ne propunem ca obiect al cercetării frazeologismele marcate temporal, ce conțin în structura lor diverse categorii de arhaisme (lexicale, fonetice, gramaticale, semantice, derivate) și istorisme. Posibilitatea „sedimentării” elementelor arhaice în componența frazeologismelor implică trăsăturile distinctive ale acestor expresii: polilexitatea, reproductibilitatea, stabilitatea, idiomaticitatea, complexitatea și expresivitatea. Bunăoară, frazeologismul *a avea însemnat* pe cineva (ceva) *la catastif* a păstrat în limba română actuală sensul de „a avea (a ține) evidența faptelor cuiva (pentru a se răzbuna pe el)”. Prezența în componența frazeologismului a arhaismului lexical (*catastif* „registru, condică”) – necunoscut pentru cei mai mulți vorbitori – face ca forma lui internă să fie incomprehensibilă, vorbitorii conștientizând expresia ca o unitate lingvistică integrală. Sau în frazeologismul *a lua pe cineva la rost* „a muștra pe cineva”, componentul *rost* își actualizează sensul său original („gură”), arhaizat azi, cunoscut, în mare parte, numai de

către specialiști. Acesta la fel e un motiv pentru care frazeologismul dat este interpretat ca un tot întreg, fără a putea fi dezmembrat în elemente componente. Expresia *a pune bețe în roate* cuiva „a pune piedici” continuă a fi întrebuințată și azi de către vorbitori (deși aceștia sesizează forma gramaticală *roate* drept una arhaică), întrucât frazeologismul e conștientizat ca ceva integral. Asemenea frazeologisme, alături de *a cădea în brânci*, *a băga pe cineva în boale*, *în doi timpi și trei mișcări*, *a bate câmpii*, *în (de) veci*, *a da ortul popii*, *a nu avea nici o lețcaie*, *a umbla cu plosca* (cu minciuni) etc. sunt arhicunoscute tuturor vorbitorilor limbii române. Și, actualmente, ele continuă a fi întrebuințate foarte activ în limbă, deși vorbitorii nu cunosc semnificațiile unor elemente componente ale lor, această „necunoaștere”, nefiind însă o stavilă în calea utilizării acestor expresii.

E axiomatic faptul că frazeologia nu e numai un univers de frământări ale sufletului și ale gândului etnic, ci și ordine spirituală moștenită și necon-

nit confirmată și îmbogățită printr-o lucidă conștiință pe parcursul mai multor secole. Or limba – iar frazeologismele reprezintă o parte din unitățile limbii – se prezintă ca o teorie a realului, ca model mental, abstract al realității concrete. După cum se știe, limba nu este *Érgon* (produs), ci *Enérgeia* (activitate): ea este în continuă mișcare, evoluție, proces care, firește, se derulează foarte încet. De aceea, nu se poate face o delimitare netă între vechi și nou, cu atât mai mult că specificul fenomenului lingvistic presupune, adeseori, coexistența faptelor de limbă ce reprezintă noul și vechiul. Anume aceasta asigură continuitatea procesului evolutiv, numită de E. Coseriu „schimbare în mers” [Coseriu 1994a: 57]. Limba își păstrează structura sa de „depozit latent”, de sistem virtual și static, lipsit de „timpul operativ”. O trăsătură caracteristică a frazeologismului e faptul că el, ca și limba în întregime, se află într-o perpetuă evoluție. Dinamica acestei evoluții, analizând elementele componente ale acestor îmbinări fixe, poate fi sesizată nu numai în diacronie, ci și în sincronie. Dacă fenomenul lingvistic ar fi reprezentat de o linie vectorială, ce figurează dezvoltarea sa longitudinală, atunci frazeologismele ce conțin elemente arhaice ar fi niște decupaje transversale interoceptive, întrucât conțin în structura lor fenomene învechite, care „au supraviețuit” și persistă azi în uz având ocurență doar în formații sintactice cristalizate.

Ideea în funcție de care se jalonează traseul demersului nostru științific este că frazeologismele cu elemente arhaice au apărut ca urmare a procesului firesc de evoluție a limbii. Menținerea arhaismelor în cadrul acestor formații stabile, conforme normelor actuale, este motivată pe deplin, în primul rând, de caracterul lor idiomatic, dar

și de faptul că acestea posedă incontestabile virtuți evocative, devenind, în bună parte, mijloace expresive active: or arhaismele, prin esența lor, au funcția de a evoca o anumită epocă. Desigur, acel fapt că unele elemente componente ale frazeologismului au trecut în fondul pasiv al lexicului, odată cu schimbările produse în societate, nu poate să nu aibă repercusiuni asupra puterii evocatoare a expresiilor date și, în consecință, „problematizarea” utilizării lor. Altfel zis, pierderea caracterului motivat, al transparenței poate implica procesul de respingere a cooperării din partea interlocutorului în procesul de comprehensiune a mesajului. Vorbitorul, efectiv, adesea nu poate decodifica semnificația unor asemenea expresii, ceea ce duce, în consecință, la o îngustare a sferei lor de utilizare la vorbirea familiară, bunăoară (sau chiar la vorbirea regională/dialectală). Pe de altă parte, unele frazeologisme cu elemente arhaice își măresc potențialul expresiv, primind o consacrare ca procedee stilistice și oferind, astfel, o a doua viață unor cuvinte căzute în desuetudine. Trebuie să menționăm că arhaismele (lexicale, semantice, gramaticale etc.) sunt familiare vorbitorilor, întrucât ei le folosesc (de obicei, fără a le cunoaște sensul) atunci când recurg doar la combinații fixate, și nu la grupări libere de cuvinte (create în momentul comunicării), ele nefiind compatibile cu întrebuintarea acestor unități lexicale ca entități independente. În așa fel, chiar și după „moarte”, arhaismele respective continuă „să vegeteze” în limbă, căpătând o a doua viață (care se dovedește a fi nu mai puțin activă și lungă decât prima). Aceste elemente arhaice, ce reflectă particularitățile lexico-gramaticale și semantice ale limbii vechi, s-au conservat în structura frazeologismelor și constituie unul din factorii esențiali, ce

demonstrează legătura limbii contemporane cu istoria. În mod firesc, apare întrebarea cum aceste fapte glotice învechite au reușit să se mențină în limbă.

Conservarea arhaismelor în structura frazeologismelor se datorează specificului semantic al acestora. Întrucât sunt semne lingvistice biplane, adică având semnificat și semnificat, frazeologismele, desigur, se apropie de echivalentele lor potențiale – cuvintele – și, luate în sens absolut, se manifestă ca semne absolut arbitrare. Or, acestea, asemenea unităților lexicale, aparțin limbii, fiind însușite de către vorbitori ca formule de-a gata (tehnica discursului repetat), spre deosebire de îmbinările libere de cuvinte, care reprezintă fapte de vorbire (tehnica liberă). Idiomaticitatea e una dintre trăsăturile de bază ale frazeologismului, iar sensul frazeologic, integral și indivizibil, nu se deduce din suma semnificațiilor elementelor componente, din simplul motiv că acestea (sau, cel puțin, o parte din ele), în mod autonom, nu au sens în limba contemporană. Vorbitorul memorizează și reproduce expresia, fără a-i conștientiza semnificațiile componentelor ei. Frazeologismul este reconstituit în conștiința vorbitorului asemenea unităților lexicale, adică de-a gata. Astfel, vorbitorul leagă direct frazeologismul cu ideea generală, pe care o exprimă acesta, ceea ce face ca sensul fiecărui element component, în parte, să nu mai fie sesizat, cu alte cuvinte, să fie „uitat”. Discrepanța stabilită între sensul frazeologic și sensul literal al îmbinării date confirmă, o dată în plus, caracterul ei idiomatic. Forma internă a frazeologismului, precum și imaginea ce stă la baza lui nu sunt transparente/motivate actualmente, deși expresiile respective nu sunt supuse arhaizării decât parțial. În așa fel, datorită specificului semantic al frazeologismului

(față de îmbinările libere de cuvinte), în momentul reproducerii lui în conștiința vorbitorului, precum și al percepției lui de către ascultător, devine absolut lipsit de importanță dacă există sau nu în componența lui elemente arhaice, fie chiar incompreensibile pentru vorbitorii de azi. Deci una din cauzele principale ale conservării arhaismelor în structura frazeologismelor o constituie caracterul idiomatic, *alias* sensul frazeologic generalizat, integral al acestuia, ce nu se rezumă la suma sensurilor elementelor componente ale unității frazeologice.

Luând în considerație unitatea dintre formă și conținut, credem că în situațiile când analizăm cauzele sedimentării arhaismelor în structura frazeologismelor, nu trebuie să ignorăm nici forma îmbinărilor stabile de cuvinte, implicit *stabilitatea*. Menținerea arhaismelor e favorizată și de particularitățile formale ale frazeologismului: caracterul stabil, imuabil, precum și de topica fixă a elementelor componente. Cu toate că semnificații unităților lexicale din structura frazeologismelor fuzionează într-un tot întreg, totuși se păstrează structura polinomică a semnificațiilor, ce constituie expresia lor materială. Așadar, caracterul specific al structurii lexico-gramaticale – *stabilitatea* – implică sensul frazeologic, „împovărându-l” prin materia sa – *idiomaticitatea*.

Una din cele mai importante trăsături caracteristice ale frazeologismelor arhaice este „incorectitudinea” structurii, plasarea ei în afara normei limbii actuale. Anume această „iregularitate” reprezintă o puternică sursă pentru expresivitatea frazeologismului. Doar un cuvânt ieșit din uz și, respectiv, neclar sau o formă gramaticală neobișnuită, deci, într-un anume fel, „exotică”, impune cititorul sau ascultătorul

tătorul să-și încordeze atenția, întrucât îi „zgârie” auzul și îi stimulează reacția lui emotivă. Trebuie să remarcăm, în special, acest fapt, deoarece frazeologismul îndeplinește în limbă o funcție estetică, emotivă. Deci arhaismele (lexicale, fonetice, derivate, gramaticale) ce se conțin în structura frazeologismelor sporesc expresivitatea acestora. Pe de altă parte, prezența elementelor arhaice contribuie la solidificarea relațiilor de structură în cadrul îmbinărilor stabile de cuvinte, măresc gradul de stabilitate și de „rezistență” a componentilor frazeologici, mențin topica fixă. Deoarece sunt niște „exotisme” izolate de sistemul fonetic, lexical, gramatical al limbii actuale, arhaismele devin niște nuclee/factori de coeziune care „atrag” celelalte elemente componente și „cimentează” structura frazeologismului.

Pe de altă parte, din perspectiva semantică, arhaismele din cadrul frazeologismelor, fiind o mărturie că îmbinarea respectivă este una stabilă, mențin caracterul ei idiomatic, fiind „acele indicii diferențiatore ale unităților lingvistice respective” [Ахманова, 383]. Anume elementul arhaic are funcție diferențiatore, a cărei esență rezidă în faptul că „nu e îndeplinită de frazeologismul în întregime, ci doar de un element component al său” [*ibidem*]. Aceste relicve vii, luate aparte – incompreensibile și imperceptibile pentru majoritatea vorbitorilor – nu reprezintă o piedică în calea utilizării frazeologismelor arhaice, ci mai degrabă un indiciu al frazeologi-

zării lor. Mai mult, cu ajutorul lor, putem delimita îmbinările stabile de cele libere.

Bineînțeles, majoritatea frazeologismelor limbii române sunt construite din unități ce aparțin lexicului activ (cf. *a-și lua nasul la purtare*, *a arunca praf în ochi*, *a ieși basma curată*, *a pune mâna pe pâine și cuțit* etc.), frazeologismele cu arhaisme reprezintă o parte considerabilă a frazeologiei românești (am atestat circa 2010 frazeologisme). Ele joacă un rol deosebit de important și din punct de vedere istorico-cultural, căci sunt „martori” din trecutul limbii: fiecare element arhaic este un nucleu lexical al limbii române, al anumitor zone adiacente cu care româna a intrat în contact. Prezența acestor arhaisme – „pete negre” în limbă – reprezintă un stimulent activ pentru cercetători, a căror sarcină e de a descifra asemenea cuvinte. În acest scop, cercetătorul trebuie să studieze cultura, tradițiile popoului, spiritul și filozofia lui. Limba este un sistem genetic de operații constructive, care se confundă cu actele de reprezentare a gândirii într-un proces de cauzare reciprocă. Or, lingvistul este cel care, apelând la intuiție, trebuie să depășească nivelul de suprafață al formelor concrete, pentru a „vedea” dincolo de ele operațiile profunde, care le susțin și le catalizează. Intuiția raporturilor și operațiilor sistematice îi permite o reconsiderare a elementelor superficiale, determinând o altă reprezentare a fenomenului.

Referințe bibliografice

1. Coșeriu, E., *Prelegeri și conferințe*, Iași: Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, 1994, 190 p.
2. Ахманова, О. С., *Очерки по общей и русской лексикологии*, Москва: 1957, 296 стр.